

ISTORIE ȘI CULTURĂ ÎN PREDOSLOVIILE CĂRȚILOR VECHI ROMÂNEȘTI

Maria Basarab

Cartea veche românească și-a fixat convingător locul în istoriografia românească. Textul propriu-zis al cărții vechi, cu preponderență religioasă, paginile de început adresate mai marilor vremii sau *cetitorilor* în mâna cărora urma să ajungă cartea, diversele însemnări lăsate de rândurile de oameni, care au primit cartea, uneori, drept *moșie*, toate la un loc alcătuiesc un univers al cărții de demult.

Cartea veche religioasă, predominantă ca număr în raport cu cea laică își găsește explicația în faptul că biserica se număra printre puținele locuri, în care și prin care se ajungea la cititul cărții și la înțelesul ei. De aceea, rolul cultural al cărții vechi (religioase și laice) sporește pe măsura trecerii timpului. *Citite de filozofi sau lingviști, de sociologi sau politologi, de istorici și esteticieni, paginile de literatură veche oferă de fiecare dată mereu altceva de văzut. Valoarea lor nu este dată de o calitate sau de alta, de pregnanță, adică de expresivitatea sau capacitatea de evocare sugestivă a unor realități, esențială este bogăția și plenitudinea conținutului uman al acestei expresivități*¹.

Cartea noastră veche se pune în legătură cu atmosfera culturală din mediile cărturărești citadine, prin numele celor care au scris, au tradus, au tipărit, au compactat, au patronat tipărirea, dar din pragul altarului, cartea religioasă ne ajută să cunoaștem și lumea satului creând legătura între biserică și carte, școală, dascăl și societate. Remarcabile sunt cărțile religioase de început, chiar dacă cele mai multe sunt traduceri reluate, reeditate și, firește, îmbunătățite. Totuși, din această literatură veche religioasă s-a putut prelua mai târziu stilul polemic (*Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*, 1645), stilul retoric (A. Ivireanu, *Didahii*), stilul didactic (*Noul Testament de la Bălgrad*, 1648)². În plus, predosloviile, precuvântările acestor cărți sunt pagini originale. Ele ne dau informații cu tangență culturală, ne oferă date istorice, geografice, dar mai ales despre evoluția limbii noastre scrise. Locul acestor pagini de început, ale cărților vechi religioase este în capul listei scrierilor noastre românești.

Din predosloviile cărților românești vechi, începând cu tipăriturile coresiene, se desprinde ideea referitoare la unitatea limbii române. Prin pana semnatarului

predosloviei, toți osârditorii la imprimarea ei ne lasă să vedem că *au scris-o pe limbă românească pentru toți pravoslavnicii... pentru ca să înțeleagă hie bine* (Cazania lui Varlaam, Iași, 1643).

Este evidențiată de asemenea ideea necesității izvodirii împreună cu explicația argumentată legată de sursa traducerii textului înțelegându-se și insuficiența numărului cărților de cult. În prefața *Bibliei de la București*, 1688, se scrie că *cu cât era mai drept creștinii rumâni să știe legile lui Dumnezeu... iar acum Sfânta Scriptură să cetește și cunoscută să face și la mari și la mici*. În *Molitvelnicul* tipărit la Buzău în anul 1747, la sfârșitul cărții, după obișnuitele scuze pentru greșelile de tipar, tipograful se adresează cititorilor: *Însă să știi și aceasta că de vei cerceta pre amăruntul rânduiialele și tălmăcirea acestui Molitvelnic și de-l vei potrivi cu niscare izvoade slavonești vechi de unde ar fi tipărite și să nu să va potrivi, să nu te pripești îndată a defăima, căci noi am urmat Molitvelnicul grecesc care l-au tipărit Nicolae Glichii la anul de la H.S. 1691 și după cât ne-au fost puțința și întru înțeles și întru rânduiiale am așezat pre alocurea am și adaos în tălmăcire pentru scurtarea limbii rumânești așisderea și la învățaturi și la rânduiiale pentru prostimea preoților și pentru mai binele lor. Iar cele ce s-au pus nicidecum s-au lăsat unele pentru că sunt arhieriești, iară altele pentru că nu le slujesc pre aceste locuri*³.

Am ales predosloviea *Triodului* tipărit la București în anul 1798, care poate fi socotită o mini-lucrare de sinteză culturală.

Predosloviea este dedicată mitropolitului Dositei și semnată de arhimandritul Grigorie. Remarcabil este conținutul enciclopedic al acestei prefețe, rod al nivelului de instruire al cărturarului, slujitor al bisericii. De altfel, este secolul în care ideologia iluministă s-a răspândit și la noi și a prins la o bună parte dintre cărturarii vremii. În prefața *Triodului* bucureștean sunt prezentate succinte date geografice, astronomice, cu tangență fiziologică. Desprindem ideea strădaniei tipăririi cărților atât de necesare: *Cărturari școlii în țări depărtate care... întorcându-se, nu arată alte lucrări mai cu fierbânțeală decât tălmăcirea dumnezeieștilor cărți... spre râvna folosului Patriei aceștia*⁴.

Motivația scoaterii la lumina tiparului a cărții atât de necesare nu numai bisericii, constă și în dorința preoților-dascăli de a lumina sufletul și cugetul celui care o citește. Cartea religioasă a ținut multă vreme locul cărții de școală. Prin ea se comunicau cunoștințe folositoare minții, dar mai întâi se făcea apel la rolul ei moralizator.

Ioan Zoba din Vinț, cleric cu pasiuni de tipograf, scriitor și traducător notabil în epocă, în urma pustiirii orașului Alba Iulia de către turci și tătari la 1657 și a încetării activității tipografice acolo⁵, a tipărit la Sas-Sebeș, în 1683, *Sicriul de aur*, în care a lăsat scris că *am nevoit de multă vreme să ridicăm tipografia pentru luminarea neamului nostru și reia aceeași idee în prefață la Cărare pe scurt*, Bălgrad, 1685, în care se adresează *iubitului cetitor* și-l îndeamnă să

citească această carte *povăuitoare pre fapte bune... și de-ți iaste dragă cartea cetești, ascultă și învață.*

O altă înaltă față bisericească, mitropolitul Simion Ștefan, prin scrisul tipografului Mihail Iștvanovici, a făcut cunoscut că *Chiriacodromionul*, cartea Bălgradului anului 1699 a vrut a o bate în tipariu pentru folosul și luminarea neamului nostru românesc.

Într-o limbă românească literară cu mare valoare stilistică dată de reușitele comparații utilizate în *Mărgăritare*, tipărite la București în anul 1691, ni se spune cum *câștigă și foarte iscusit folositoriu de viață, nu numai împăraților ce și celorlalți tuturor iaste învățatură, căci de câștigă aceea (învățătura n.n.) și trupește și sufletește foarte se folosește... că precum soarele pre pământ nefiind de față, toate întunecate și neosebind sunt, așa și învățătura din suflet lipsind, toate amestecate și netocmite se află.* Îndemnul spre învățatură, spre citit, spre aflare de cunoștințe se întvede în prefețele multor cărți vechi de mare circulație în acel timp, în toate mediile sociale.

În predoslovia *Pravilei de la Govora*, 1640, Melechie Macedonianul, egumenul mănăstirii de la Govora, urmărea ca *cititorii să se îndemne să aibă (cartea n.n.) a o ține în mare cinste și să se învețe dentru ea*, iar cel ce va folosi este chemat să *învețe pre alții a face lucruri bune*⁶.

Mitropolitul învățat Dosoftei a stăruit la *munca tocmirii pre versuri timp lung de cinci ani foarte cu osârdie mare și a trudit să facă frumoase versurile Psaltirii sale*, tipărită la Kiev în 1673, pentru că *ni s-au părut smereniei noastre a hi lucru de treabă și de folos spăseniei... și vreme îndelungată precum am putut mai frumos am tâlcuit și am scris... să poată tragă hirea omului către cetitul ei*⁷.

Așa cum traducerea cărților s-au reluat, tot așa aceeași idee poate fi găsită în prefețele mai multor cărți. Tot spre luminarea cugetului, prin cititul cărților, sfătuia și vestitul ostenitoriu și chivernisitoriu Protoierei Mihail Strilbițchi, exharhul Mitropoliei din Iași, în 1777: *primiți dar cu dragoste toți cei ce poștiți să vă luminați pre voi înșivă și mai ales pre fiii voștri*⁸.

La Sibiu apărea în anul 1789 ediția a doua a cărții *Preoția sau îndreptarea preoților*, în predoslovia căreia dascălul, *cântărețul bisericii Brașovului*, Radu Duma, cu talent literar scria: *acum văzând liniștea patriei și bucuria care înflorește ca un crin bine miresmit întru luminarea limbii românești... cărțulia aceasta fiind de mare lipsă a o avea la sine fiește care preot și diacon*⁹.

Despre dificultățile începutului unor tipografii ne dezvăluie predosloviile cărților *Sicriul de aur*, Sas - Sebeș, 1683, din care aflăm că tipografia s-a instalat în urma demersurilor îndelungate¹⁰, *am nevoit de multă vreme să ridicăm tipografie.* Cu un limbaj mai plastic, făcând o paralelă între rostul unei tipografii și vestita pildă biblică a talanților oferiți spre înmulțire, aflăm din predoslovia *Strașnicului* de Blaj, 1753, cum *până în vremile de acum a noastră tipografie în năhramă s-au ținut învălitate și pentru aceea mare scădere în cele sufletești*

s-au întâmplat... iar acum am judecat de lipsă a fi cum nu numai cu cuvântul ce și cu tiparul încredințatul talent și buna sămânță a-l împărți și a o sămăna... și carii după datorie or ceti și carii or auzi împreună neșuătorind însutit roada să aducă viitorului stăpân¹¹.

O mare importanță pentru cartea ce urma a fi tipărită, pentru limba română scrisă, a avut-o predosloviea *Noului testament*, Bălgrad, 1648, în care traducătorii aproape dezbăt următoarele idei inedite: a) cine a început traducerea Noului Testament și din ce izvoade; b) împărțirea cărții pe capitole (capete); c) nevoia introducerii de neologisme; d) încercarea autorilor de a scrie pe înțelesul tuturor românilor, convingși fiind că *cuvintele sunt ca banii*; e) invitația adresată cititorilor de a nu *giudeca până nu vor socoti izvoadele*¹².

Nesocotirea înaintașilor este înfirmată prin elogiul făcut cărturarilor făuritori de carte și de școală, în prefața la *Istoria Alexandrului celui Mare*, tipărită la Sibiu, în anul 1794. Ne este dată o lecție de cum trebuie să prețuim pe cei ce s-au pus în folosul neamului: *Destul și peste fire să ostenește și Domnul Dimitrie Eustatievici și Domnul Șincai ca niște orânduși peste aceste școale directori și se nevoiesc despre deșteptarea și buna creștere a copiilor celor românești... acești de laudă domni multe cărți românești au făcut și în tipariu le-au dat... neamului românesc de învățatura sa*. Prefața acestei cărți este densă, traducătorul ei, Dimitrie Iarcovici cu sprijinul lui Simion Pantea din Sălciua de Sus, finanțatorul ei, au abordat chiar tonul de reproș la adresa celor care nu vor să învețe carte; i se aduce omagiul și dr. Piuariu Molnar, autor al unei gramatici românești, *apoi ceti cele prea cuvioase a Blajului pentru cărțile cele multe... spre folosul de obște făcute*¹³.

Multe și diversificate sunt ideile inserate în paginile predosloviilor cărților noastre bătrâne. Din fiecare prefață se pot desprinde învățăminte, fiecare *Cuvânt înainte* adresat mai marilor vremii ori cititorilor cuprinde idei care mai târziu au evoluat practic în comunicări sau în adevărate opere.

Ideea primelor liste de inventar a cărților tipărite într-o anumită perioadă, adăpostite într-un lăcaș de cult ori pe rafturile dintr-o casă preoțească, a fost tratată având ca sursă însemnările. O înșiruire de titluri de cărți tipărite într-o anume perioadă o aflăm în predosloviea cărții episcopului blăjean Petru Pavel Aron, *Floarea adevărului*, Blaj, 1750. Aici cărțile sunt numite *grădini* din care autorii au cules floricelele oferite cititorilor. Știm din această predoslovie că la anul 1750 erau tipărite cărțile următoare, care au stat drept model cărții blăjene: *Biblia*, București, 1688; *Triodion sau Strașnic*, București, 1747; *Penticostarion*, Râmnic, 1743; *Minei*, Râmnic, 1737; *Pravila*, Târgoviște, 1652; *Mărgăritare*, București, 1691; *Octoih*, Râmnic, 1742; *Molitvenic*, Râmnic, 1730; *Liturghie*, București, 1747; *Viața Sfinților*, Iași, 1682; *Cheni adecă Cheia înțelesului*, București, 1678; *Învățăture creștinești*, Snagov, 1700; *Învățatura creștinească de Sf. Liturghii*, Iași, 1697¹⁴.

Tot o înșiruire de titluri de cărți tipărite la București doar în timpul păstoririi mitropolitului Dositei găsim în predosloviea *Triodului* tipărit la București în anul

1798, în care Grigore Arhimandritul, semnatarul prefeței ne-o semnaleză, după ce aduce elogiul mitropolitului în timpul căruia *numai de patru ani s-au tipărit șase rânduri de cărți, adevă Molitvenice, Ceasloave, Psaltiri Mari, Liturghii, Pravoslavnica învățătură și acum Triodul*¹⁵. Iată o enumerare de cărți situată printre primele liste de inventar sau similară primelor evidențe de carte.

În predosloviile cărților vechi religioase, truditarii lor școlii sau cu mai puțină învățătură au știut cum să se adreseze semenilor, să-i facă să cinstească oamenii și locurile lor. *Deși literatura istorică este superioară ca exprimare artistică, scrierile bisericești au avut un rol important în fixarea limbii române literare, deoarece literatura istorică a circulat doar în manuscrise până către secolul al XIX-lea și deci a fost mai puțin răspândită, în timp ce literatura religioasă a beneficiat de avantajul tiparului încă din secolul al XVI-lea, circulând în toate teritoriile locuite de români*¹⁶.

Ajuns mitropolit al Țării Românești, Antim Ivireanu, originar din Iviria, talentat cărturar în ale scrisului și imprimeriei, mărturisea în predoslovie la *Liturghii, Târgoviște, 1713, că datoria fiește care... ar putea să facă folos Patriei lui, pentru că ea îi priește și-l hrănește, ea îl cinstește și-l păzește... drept aceea dară și eu mai mic tuturor măcar că nu este Patria Țara Românească, iar pentru că am câștigat în acest pământ străin fiind, și cinste și priință, cunosc că am aceeași datorie ce au și locuitorii cei adevărați*¹⁷. Aceași idee a datoriei de a-ți respecta patria, de a da ce-i bun pentru ea, se găsește și în predoslovie *Psaltirii de Iași, 1743, în care tipograful Duca Satiriovițiu a scris că are datoria fiește care să facă folos patriei lui*¹⁸.

Cel mai frumos și mai folositor se scrie despre patrie și trecutul său istoric în prefețele *Mineelor* tipărite la Râmnic, între anii 1776-1780. Pe lângă alte merite tipografice, cele douăsprezece volume cuprind apreciate predoslovii, iar la apariția lor au ostenit Chesarie (episcopul), Grigore (mitropolitul), Rafail Anatolie, Iordan Cappadochianul și Filaret, dar recunoscuți au rămas Chesarie și Filaret, episcopi cărturari, cu idei iluministe, care au reușit să facă dintr-o carte religioasă și o carte de istorie.

În predoslovie *Mineiului/ noiembrie (Râmnic, 1778), episcopul Chesarie vorbește despre trei epoci din istoria poporului român, care mai înainte se numea Dachii și gheji, despre războaiele pe care Dicheval pre acele vremuri voievod dachilor le-a avut cu Traian, îl amintește pe Radu Voievod ce-i zice Negrul și o serie de domni precum Matei Voievod... Constantin Brâncoveanu Voievod. Același învățat Chesarie, în predoslovie *Mineiului/ ianuarie (Râmnic, 1779), a subliniat că linia neamului românesc se trage din slăvitul neam al romanilor*¹⁹.*

Continuând tipărirea seriei *Mineelor*, episcopul Filaret a continuat și această idee a originii romane a poporului român. În predoslovie *Mineiului/ iulie (Râmnic, 1780), unele date despre istoria poporului nostru sunt scrise în versuri: Semnele românilor cele dintru început fericite/Cu adevărat de la Roma zburând în Dachia sunt venite*²⁰.

În predoslovia de dimensiunile unei cărți în ce privește diversele cunoștințe transmise, a *Triodului de București*, 1798, se face și o trimitere cu nuanță critică la adresa unei perioade istorice plină de frământări: *veacurile cele mai dincoace și până la noi au simțit în ograda țării aceștia o privire jalnică, o am văzut-o făcută maidan de războaie, zbor de oști și acoperită cu nori de lacrimi*²¹. Se dovedește că adeseori *cartea rămâne produsul epocii politice, culturale pe care o reflectă prin particularitățile ei*²².

Am relevat doar câteva din ideile de seamă cuprinse în unele dintre cărțile vechi religioase, dar și laice. Așa după cum s-a remarcat, cele mai multe, mai ales cele tipărite în secolele XVI-XVII motivează nevoia scrierii cărților în limba română pentru a fi înțelese de toți credincioșii, transmițând astfel, ideea unității limbii române, care a precedat ideea unității politice. În foarte multe dintre prefețe, traducătorii cărților au specificat izvoarele traducerii punctând chiar că *precum am aflat în izvod așa am dat și în tipariu (Biblia, București, 1688)*.

Se înțelege lesne, în același timp și faptul că vreme de secole s-a simțit lipsa cărților de cult (ca și a celor laice) și poate de aceea se cunoaște intensă lor circulație.

Ne-am fi putut opri cu exemplificările și la alte titluri de cărți de referință pentru ceea ce transmit în prefața lor, cum ar fi de pildă, idee bine cunoscută, aceea a scrierii pentru prima oară în prefața *Paliei de la Orăștie*, 1582, a cuvântului român, scris cu litera “o” și nu “u”, înțelegând astfel descendența limbii române din cea latină. Am trecut peste postfața *Catavasierului*, Râmnic, 1747, în care este tipărită o orație de Crăciun, trimițându-ne cu gândul la ideea necesității studierii folclorului. Am omis voit să exemplificăm din aceleași prefețe, primul text filozofic (traducerea *Bibliei* de către Nicolae Milescu), cu conținut și terminologie filozofică.

N-am reușit să reprezentăm toate centrele tipografice sau fiecare titlu de carte, ori știri complete despre cei care și-au semnat scrierile.

Selecția noastră a urmărit doar punerea în prim plan a semnificației istorice și culturale a conținutului predosloviilor cărților noastre de demult.

Ni se pare relevant faptul că marea circulație a cărților noastre medievale a ajutat la ducerea cât mai departe a gândurilor, concretizate în idei scrise, ale cărturarilor care au fost și ei supuși și influențați de cadrul istoric în care și-au desfășurat activitatea, de evenimentele politice ale vremilor, de starea economică favorabilă sau nu scrierii și tipăririi cărții. În același timp însă, paginile acestor predoslovii facilitează conturarea orizontului religios, istoric, economic, cultural al epocii lor.

Luăm în seamă, însă, că prin carte, în întregimea ei, în care se include și predoslovia, s-a realizat dialogul social, iar mesajul cărții a putut fi receptat așa cum se cuvine.

NOTE

1. D. Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura veche românească*, București, 1975, p. 12.
2. G. Țepelea, *Pentru o nouă istorie a literaturii și culturii române vechi*, București, 1994, p. 25.
3. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, București, 1910, p. 101.
4. *Ibidem*, p. 407.
5. G. Țepelea, *op. cit.*, p. 176.
6. C. Papacostea-Danielopol, L. Demeny, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (sec. XVII-XIX)*, București, 1985, p. 129.
7. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1904, p. 70.
8. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, București, 1910, p. 220.
9. *Ibidem*, p. 330.
10. G. Țepelea, *op. cit.*, p. 176.
11. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, IV, București, 1944, p. 245.
12. G. Țepelea, *op. cit.*, p. 84.
13. I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, II, București, 1910, p. 361.
14. Z. Pâclișanu, *Istoria bisericii române unite*, München, 1995, p. 385.
15. I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, II, București, 1910, p. 407.
16. G. Țepelea, *op. cit.*, p. 23.
17. I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, I, București, 1903, p. 487.
18. I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, II, București, 1910, p. 76.
19. *Ibidem*, p. 233.
20. *Ibidem*, p. 262.
21. *Ibidem*, p. 406.
22. I. Mârza, E. Mârza, Studiu introductiv la Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și în învecinatele țări de la începuturile lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838; Cluj-Napoca, 1995, p. 14.

HISTORY AND CULTURE IN THE PREFACES OF SOME OLD ROMANIAN BOOKS

S u m m a r y

The paper deals with some prefaces of 17th and especially 18th century religious and laical Romanian books. The authors of these forewords are mainly clerical, of higher or lower rank.

It lays emphasis on the main ideas resulting from these prefaces, connected with culture, religion, education, history, geography etc.

